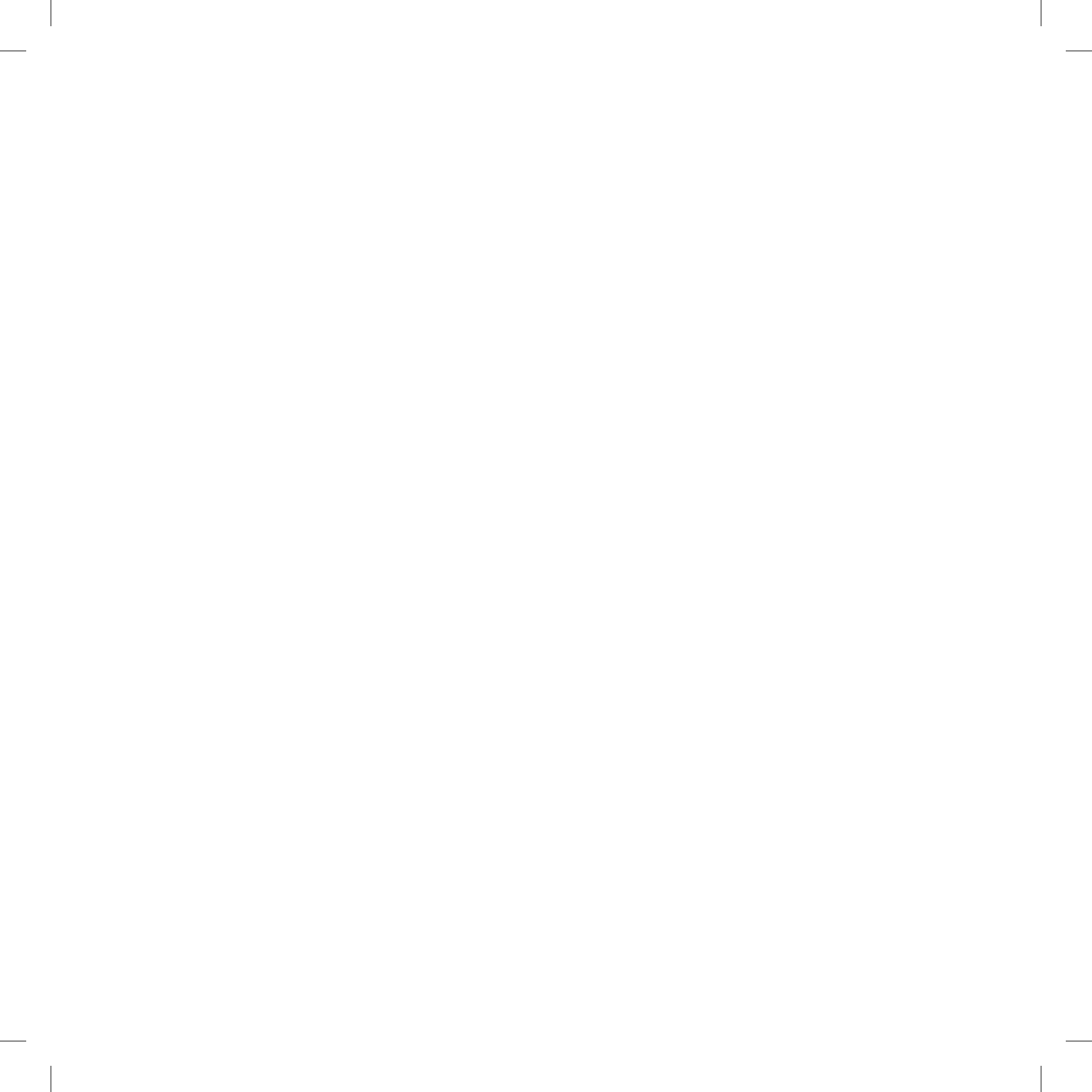

M Joanot
MARTORELL
i la tardor de la cavalleria

M Joanot
MARTORELL
i la tardor de la cavalleria

Centre del Carme - València

Desembre de 2010 - Març de 2011

ANY 600 ANIVERSARI
JOANOT MARTORELL
GENERALITAT VALENCIANA

CONSORCI
DE MUSEUS
DE LA
COMUNITAT
VALENCIANA

FUNDACIÓ
JAUME II EL JUST

TEMPS DE CAVALLERS I CAVALLERIES

El cavaller valencià Joanot Martorell (1410-1465) personifica un tipus social característic del lloc on ell mateix va nàixer i va viure principalment i de la seua època. De fet, tipifica tants cavallers de ventura que, de cort en cort, de torneig en torneig i de guerra en guerra, van recórrer els camins de l'Europa del segle XV. La capacitat d'observació i la cultura cavalleresca i literària de l'autor del *Tirant lo Blanch*, li van permetre acumular en les corts reials de València, Westminster i Nàpols una informació que ell reinterpretarà literàriament.

Les principals cultures literàries europees de la tardor de l'edat mitjana inclouen, al costat de les cròniques, obres de realitat o aparença autobiogràfica i centrades en la figura del cavaller: biografies més o menys novel·lades i novel·les cavalleresques, entre les quals destaca el *Tirant lo Blanch*, “la millor obra del món”, segons Cervantes, que compara el realisme de l'obra amb les inversemblants novel·les de cavalleries que tant van proliferar als regnes hispànics durant el segle XVI.

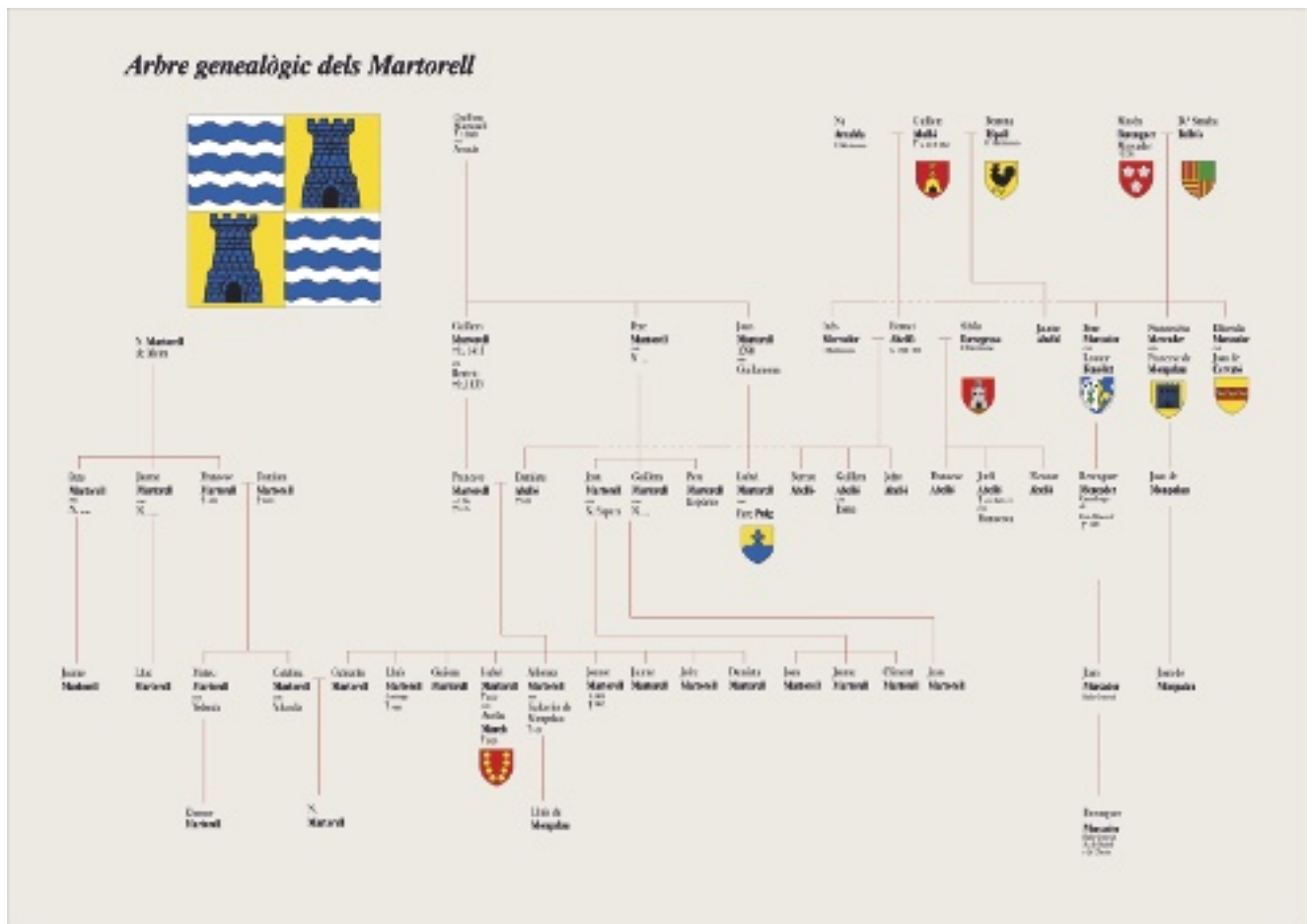
**Los quatro libros del V
turoso cauallero Amadis
de Gaula: Complidos.**

Amadis de Gaula, el més famós
dels llibres de cavalleria.
Imprès a Saragossa en 1508.

JOANOT MARTORELL: ORÍGENS FAMILIARS

Les investigacions relativament recents de Villalmanzo i de Chiner ens permeten conèixer de manera bastant aproximada la biografia de Joanot Martorell. És molt probable que els seus avantpassats s'establiren a la zona de Gandia de resultes de la conquesta del Regne de València per Jaume I. Procedien segurament de la localitat a què remet el seu cognom. Des de la seua

Arbre genealògic dels Martorell, segons Villalmanzo.

arribada, els Martorell van viure un procés d'ascens social semblant al d'altres llinatges de colons beneficiats amb alqueries islàmiques al nou regne. Almenys des de 1342 els Martorell ocupen importants càrrecs municipals i en 1350 passen a la cort del marquès de Villena i futur duc de Gandia. En 1371, Guillem Martorell, besavi de Joanot, és armat cavaller. I exercix oficis administratius en la cort ducal d'Alfons el Vell, al mateix temps que comença a adquirir senyories a la Safor i la Marina. L'avi de Joanot, dit també Guillem, va servir així mateix el duc de Gandia en llocs de confiança i, en 1399, el rei Martí I l'associa a l'administració reial. En 1396 Francesc, fill de Guillem i futur pare de Joanot, es troba adscrit també a la casa ducal i en 1397 es casa amb Damiata Abelló, emparentada amb l'important llinatge dels Mercader.

En 1399, el matrimoni Martorell es trasllada a València i s'estableix a la ciutat; concretament, a la parròquia de Sant Bartomeu, de la desapareguda església de la qual queda únicament un campanar de fisonomia barroca. Durant tot el regnat de Martí I Guillem i Francesc Martorell van gaudir del favor reial i el sobirà els va encarregar missions diplomàtiques. Guillem va ser elevat a la categoria de cavaller en 1402 i Francesc en 1409. Ambdós van acumular per a la família béns de fortuna i senyories. Van ser recaptadors d'impostos reials, propietaris d'immobles i de valors i hòmens de negocis que fins i tot van arribar a deixar diners al monarca. Francesc arribà a ser elegit jurat de València en 1412 i conseller pel braç nobiliari en 1414.

En 1410 havia mort sense descendència Martí I; en 1412 compromissaris valencians, catalans i aragonesos reunits a Casp van elegir com a rei l'infant castellà Ferran de Trastàmara. L'influent dominic i futur sant Vicent Ferrer va tindre un paper decisiu en l'elecció. València, no obstant això, es va dividir en dos faccions nobiliàries,

els Vilaragut i els Centelles, en suport, respectivament, de l'infant Ferran i del seu antagonista, el comte Jaume d'Urgell, que no havia acceptat el dictamen de Casp. El fracàs a Morvedre dels urgellistes l'any 1412 i la definitiva derrota a Balaguer, l'octubre de 1413, del comte i el seu empresonament perpetu van entronitzar als estats de la Corona d'Aragó la dinastia de Trastàmara. Ferran I va morir en 1416, deixant el tron al seu fill Alfons.

Mapa dels senyories i possessions de Joanot Martorell, segons Villalmanzo.

LA FORJA DEL CAVALLER ESCRIPTOR

La València de Joanot Martorell.

Plaça St. Jordi

El Born (Pl. Mercat)

Parròquia de St. Bartomeu

Palau Reial

Combat a peu de dos cavallers dins d'un camp clos. Thalhofer, Hans: *Alte Armatur und Ringkunst*, Baviera, 1469. Copenaghe. Biblioteca Nacional.

Joanot va nèixer a la ciutat de València cap a 1410. El seu avi i son pare només van obtenir encàrrecs regis menors amb la nova dinastia, al mateix temps la família anà endeutant molt per damunt de les seues rendes agrícoles. Joanot era un dels sis fills barons documentats de Francesc i Damiata. El matrimoni va tindre també tres filles. És més que probable que, durant la seua infància i joventut, Joanot coneguera per son pare o del seu avi les intrigues palatines de la cort ducal de Gandia. Devia estar, per tant, al corrent de les infidelitats de la duquessa amb Joan de Luna, reboster de palau. D'acord amb Ferrando, potser eixos casos inspiraren al futur novel·lista les vodevilesques escenes amoroses de la cort de Constantinoble que ell descriu en el *Tirant* i el personatge de l'emperadriu adúltera.

Joanot Martorell té uns deu anys quan fra Vicent Ferrer torna a València de forma apoteòsica; dotze quan Ferran I és coronat a Saragossa amb una pompa excepcional, catorze quan este i també el papa Benet XIII fan solemne entrada a la capital valenciana; quinze quan el futur Alfons el Magnànim, contrau matrimoni amb la infanta Maria, filla d'Enric III de Castella i de Caterina de Lancaster, i a penes setze quan éste va ser jurat com a rei i es va convertir en Alfons V d'Aragó, III de València, II de Sardenya, I de Sicília i de Mallorca i quart comte de Barcelona, així anomenat, i, a partir de 1442, també rei de Nàpols. El jove Martorell tenia dèsset quan el sobirà va fer que València acollira un grandíós torneig. La documentació exhumada, les cròniques i *el dietari del capellà del rei Alfons* donen compliment compte dels fastos que van envoltar eixos esdeveniments, en els quals no van faltar les vestidures luxoses, les desfilades, les representacions sacres i profanes, les danses, els banquets, les roques o cadafals al·legòrics i la pompa que Joanot Martorell reflectirà i magnificarà en la seua novel·la.

Joanot Martorell no pertany a l'alta noblesa ni la seua família forma part de les pròximes al rei, ja que viu un període de declivi. Així i tot, degué rebre una més que mitjana formació, que devia incloure la lectura d'Eiximenis, de Ramon Llull, de versions de l'Eneida i de cròniques, així com les narracions èpiques i les vivències guerreres contades en cercles cavallerescos, a més d'un poc de llatí i de retòrica, música i maneres corteses. Al llarg de la seua vida, no obstant això, degué ampliar la seua cultura literària, que acabà sent molt vasta. Certament devia rebre una bona formació militar. La caça i els freqüents tornejos que tenien lloc prop del palau reial i, sobretot, a l'esplanada del Born, enfront de Sant Joan del Mercat, van coadjuvar, sens dubte, a forjar el cavaller puntós respecte a la seua condició noble i amic de justes i desafiaments. Eixes experiències es convertiran en material literari que Joanot Martorell reelaborarà en el *Tirant*.

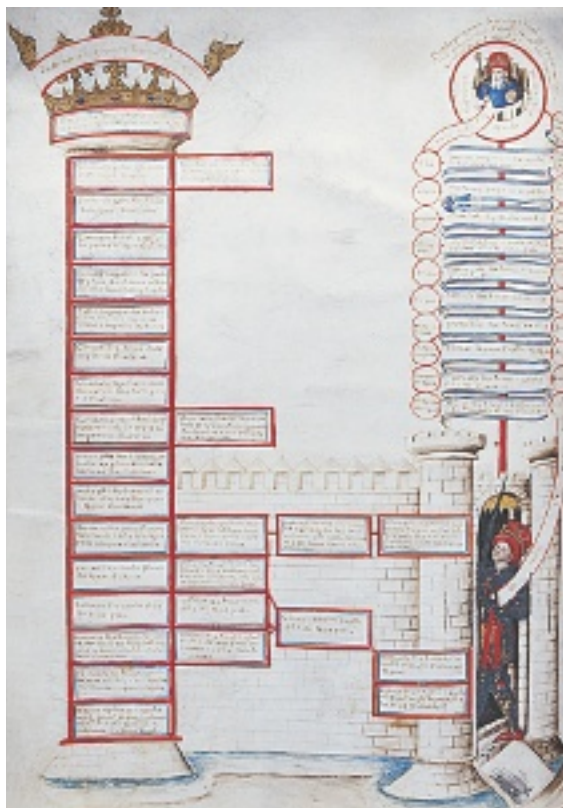

Granades incendiàries, que també descriu Martorell en el *Tirant*. Thalhofer, Hans: *Alte Armatur und Ringkunst*, Baviera, 1469. Copenhague. Biblioteca Nacional.

Llibre de torneigs de Caspar von Lamberg, Àustria ca. 1490. Viena, Kunsthistorisches Museum, Hofjagd- und Rüstkammer, Inv. A 2290.

AMB L'ARMADA REIAL

Entre 1420 i 1423, Francesc Martorell intervé en la primera expedició del rei Alfons a Itàlia. Hi van participar també Ausiàs March, Jordi de Sant Jordi o Andreu Febrer, traductor de la Divina Comèdia. L'aventura guerrera destinada a pacificar Sardenya i a prendre a Còrsega enclavaments estratègics dels genovesos va fracassar en el cas d'esta última illa. Tampoc no va aconseguir gran cosa l'atac a les costes tunisenques dut a terme en 1423 i amb el qual tal vegada el Magnànim intentava emular els èxits dels portuguesos, que havien pres Ceuta en 1415. De poc fruit havia sigut, per tant, l'expedició, per més que la flota, en el seu viatge de tonada, va assaltar el port enemic de Marsella i se'n portà com a triomf les cadenes que el tancaven i el cos de sant Lluís de Tolosa, parent i protector dels Anjou, històrics competidors de la Corona d'Aragó a Sicília i Nàpols. Les històries que devien narrar els expedicionaris segurament van inflamar l'ànim de molts jòvens valencians, entre els quals, sens dubte, Joanot Martorell, i tal vegada el llarg excurs africà que inclou el *Tirant* hi troba el seu germen. Les aventures guerreres, els estratagemes bèl·lics i les batalles seran les principals línies conductores del *Tirant lo Blanch*, i Sicília té en l'obra un lloc important. En 1434, el mateix Joanot va tindre l'ocasió d'allistar-se –amb el seu germà Galceran i son pare– en l'armada reial, que es trobava ja concentrada a Sicília. L'aventura, que va pretendre ocupar Nàpols, va conduir a la derrota naval de Ponça enfront dels genovesos, de la qual va deixar constància poètica el marquès de Santillana, partidari del rei aragonés. És possible que Francesc Martorell morira de resultes de l'encontre, deixant com a hereu i cap de família Joanot, en detriment del seu germà Galceran.

P. Rossellus: *Descendentia Dominorum Regum Siciliae*. Il·lustrat el 1437 a l'obrador de Leonart Crespi. València. Biblioteca Històrica Universitària.

Naus. Virgili: *Opera*.
València. Biblioteca
Històrica Universitària.

EN LA CORT VALENCIANA DEL REI ALFONS

En el període que hi ha entre les dos expedicions navals havien sovintejat els plets i els desafiaments entre els Martorell i els senyors veïns, fins al punt que el mateix Francesc va arribar a ser empresonat. No obstant això, València havia viscut entre 1425 i 1432 un període excepcionalment brillant. A instàncies dels jurats i en canvi d'una important contribució econòmica, el rei Alfons va fer del ja desaparegut palau reial valencià la seua residència principal. Eixe ameníssim lloc vora el Túria

<Libre d'hores d'Alfons el Magnànim i del cardenal Casanova. Obrador de Leonart Crespi, 1443. Londres. British Library.

Cavallers borgonyons. Detall d'una miniatura de Loyset Liedet a les Cròniques de l'Hainaut, 1469-1470. Brussel·les: Biblioteca Reial.

i envoltat d'hortos i jardins era, sens dubte, la més gran i bella residència reial de què disposava el monarca en tots els seus estats. València, durant l'estada del monarca a la ciutat, s'havia convertit en cort, en capital d'un imperi. Hi acudien brillants ambaixades, com les que va enviar Felip el Bo de Borgonya al rei Alfons en 1426 a fi de sol·licitar-li com a esposa Isabel d'Urgell, filla del desposseït comte Jaume. La vestimenta, les armadures, les joies, els brocats i la cortesia de la comitiva degué impressionar profundament València, més procliu al gust flamencoborgonyó que a l'italià. És molt possible que en eixa comitiva viatjara, a més, Jan van Eyck, l'obra del qual va impulsar una autèntica revolució estètica entre els pintors valencians. També la dinàmica i opulenta ciutat lluïa esplendorosa davant dels visitants des del palau reial, des d'eixa sala dels àngels on el rei rebia els seus visitants il·lustres. A la vora oposada del riu s'estenien les muralles, el portal de Serrans, el portal Nou, el campanar, acabat de construir, i el cimbori de la seu... La ciutat bullia de vida i brillava en tots els camps de la vida social: les arts, la literatura, l'economia, les ciències... El matrimoni, però, no va arribar a celebrar-se pel fet que Isabel estava ja promesa a l'infant Pere, duc de Coïmbra i secundogènit del rei de Portugal, amb qui contragué matrimoni en 1429. Tampoc va tindre èxit la segona proposta matrimonial que una altra no menys brillant ambaixada flamencoborgonyona va fer a València al rei Alfons l'any 1427. Es tractava, esta vegada, del matrimoni entre el duc Felip i Leonor d'Aragó, germana del Magnànim, però la infanta havia sigut promesa al príncep Duart, futur rei de Portugal, i el duc es va casar finalment, en 1430, amb Isabel d'Avís, germana d'este. Sens dubte Joanot Martorell va prestar la seua meticulosa atenció a estos esdeveniments. En tot cas, en 1429 s'havia evitat de moment una imminent guerra amb Castella que, com les que l'havien precedit, tenia el seu ori-

gen en el fet que els germans del rei Alfons es comptaren entre els principals senyors d'eixe regne i no renunciaren a intervindre-hi. També en 1429 Alfons de Borja, el futur papa Calixt, és nomenat bisbe de València, i en 1433 la reina Joana II oferix el tron de Nàpols al rei Alfons, a qui la vel·leïtosa reina havia afillat i convertit en hereu en 1421, per a desdir-se'n més tard a favor de Lluís d'Anjou. Ella no va deixar una altra opció al monarca aragonés que la conquesta militar de la capital napolitana, fet que tingué lloc en 1442. Amb les espatlles relativament cobertes a ponent, la casa en orde i bones perspectives a llevant, el Magnànim s'havia embarcat ja en 1432 a la saga del seu somni italià. No tornarà ja mai més als seus estats hispànics.

Dones en finestra. Detall d'una taula que representa un miracle de sant Narcís. València. Catedral.

L'HONOR DE LA FAMÍLIA

Ptolomeo: *Cosmografia*. Còdex provinent de la Biblioteca Napolitana d'Alfons el Magnànim. València: Biblioteca Històrica Universitaria.

Des del retorn de Joanot de la seua aventura militar italiana fins a l'estada a Anglaterra entre 1438 i 1439, els assumptes econòmics i familiars dels Martorell no havien fet sinó empitjorar. En 1437, s'havien establert capitulacions matrimonials entre Isabel Martorell, germana del cavaller novel·lista, i el cavaller poeta Ausiàs March. Així i tot, el núvio es resistia, a pesar de mantindre estretes relacions amb la seua promesa, a fer el pas cap a l'altar, temorós, segurament, que la pèssima situació econòmica dels Martorell li impedira cobrar el dot de la seua futura esposa. En estes circumstàncies, Joanot Martorell se'n va a Anglaterra a fi de llavar allí la malparada honra d'una altra germana seua: Damiata. Joanot; com a cap de família, intercanvia amb el seu cosí Joan de Monpalau una sèrie de cartes de batalla a ultrança: és a dir de desafiaments a mort. La raó era que Monpalau es negava a contraure matrimoni amb Damiata per més que, segons Martorell, li havia donat paraula de matrimoni. Tornarem a trobar en el *Tirant* este tipus de matrimonis secrets, de “bodes sordes”. Els assumptes d'honor entre cavallers solien concloure amb sang, a manera de juí de Déu i de menyspreu aristocràtic cap a la justícia ordinària. Atés que als estats de la Corona d'Aragó estaven prohibits els duels a mort excepte en casos d'alta traïció i que, segons el complex ritual d'estos desafiaments, era necessari un jutge que assegurara el camp, Joanot Martorell aconseguí –potser a través dels bons oficis del clergue i diplomàtic valencià Vicent Climent, que s'havia doctorat a Oxford i gaudia de gran predicament a Anglaterra– que el rei anglés Enric VI accepte la petició. El viatge de Joanot va suposar una absoluta desfeta econòmica per als Martorell, que hagueren de demanar a banquers italians radicats a Barcelona importants quantitats avalades pels seus ja espremuts senyorius. D'eixos diners va eixir també l'armadura milanesa que Joanot va comprar per a l'ocasió. El duel no es va portar mai a terme.

Enric VI d'Anglaterra i França. Extret del manuscrit conegut com “*Llibre d'Armes de Sir Thomas Holme*” (c.1445 - c 1450). Londres. British Library.

EN LA CORT DE WESTMINSTER

Les bodes i els festejos que tan minuciosament descriu Joanot en els capítols del *Tirant* que succeïxen a Anglaterra ben bé podrien referir-se de manera literària als que van tindre lloc en 1445 amb motiu de l'enllaç entre Enric VI i Margarida d'Anjou, dels quals l'escriptor va tindre notícies directes en 1450. Entre els regals de boda que Enric VI va fer a la reina Margarida hi havia un bell manuscrit fet a Rouen, que encara es conserva. Inclou el còdex la història en prosa francesa de l'heroi semilegendari Guy de Warwick, que Joanot anomena Guillem de Varoic i pren com a figura principal

A. Van Der Wyngaerde: *El Palau de Westminster*, 1544.

dels primers capítols de la seua obra. Si bé eixa història era un lloc comú a Anglaterra i, segurament, era coneguda en tots els regnes hispànics, és possible imaginar Joanot consultant en la cort anglesa el manuscrit de Margarida d'Anjou. La història de Guy de Warwick va ser passada, després, pel filtre de la imaginació del novel·lista, el qual utilitza, quan la reconstruïx en el *Tirant*, tota sort d'enginyosos recursos narratius, i de subtils registres humans, al mateix temps que convertix els atacants danesos originaris en sarraïns. Martorell ens llegava també, a l'hora de descriure les bodes règies, un fastuós món de paraments i invencions i d'arquitectures efímeres; ens llegava, a través del *Tirant*, el que ell mateix havia vist i escoltat, encara que fóra des del lloc discret a què la seua condició social l'obligava. Les vivències de Martorell van acabar component en la novel·la del cavaller valencià un deliciós retaule d'imaginatiu luxe tardogòtic, sense allunyar-se del tot d'allò que era real –o, almenys, versemblant– en les corts principesques de l'època. Sens dubte el record de les estades a Anglaterra, unit a les seues lectures, va avivar l'enginy creatiu de Joanot Martorell, que en els capítols inicials de la novel·la fa que siga un reflex del mateix Guy de Warwick convertit en ermità el qui narra a un jove donzell bretó anomenat *Tirant lo Blanch* la llegenda de l'heroi llegendari i l'alliçone en els usos i l'ètica de la cavalleria basant-se en les ensenyances de Ramon Llull. Probablement és un homenatge a la tradició mítica i literària anglesa que Martorell incloga en la seua novel·la alguna incursió en un món decididament fantàstic, com succeïx quan Espèrcius, ambaixador de Tirant, torna la forma humana a una donzella convertida en drac o quan fa l'entrada en la gran festa que organitza l'emperador de Constantinoble una inquietant nau negra a bord de la qual la fada Morgana i el seu seguici femení naveguen a la saga del rei Artús. Com suggerix Rafael Beltran, l'escriptor ens conduïx, així, sense revelar-nos-

ho, a través d'una ambigua i porosa frontera en què la trama narrativa i l'escenografia teatral es confonen.

Com assenyala Villalmanzo, és possible que Joanot Martorell tornara a anar a Anglaterra en 1450. La raó devia ser que eixe any li va ser atorgat l'orde de la Garrotera a Alfons el Magnànim. En relació amb açò, s'han col·locat a la sala els estendards dels cavallers de la Garrotera que estaven vius en 1439 i 1450. El Magnànim sens dubte va enviar al rei anglés per a l'ocasió les insígnies del seu propi orde: la Gerra i el Griu. Els intercanvis de distincions d'este gènere suposaven elaboradíssimes cerimònies. No devia ser estrany que algú com Joanot Martorell –que coneixia ja Anglaterra i el mateix monarca anglés, tenia coneixements de llengua anglesa i era expert en tornejos i protocol– fóra comissionat pel rei Alfons per a formar part de la seua ambaixada.

Enric VI d'Anglaterra i Margarida d'Anjou. “*The Talbot Shrewsbury Book*”, f.2v (detall), Rouan, c.1445. Londres: British Library.

BATALLES A ULTRANÇA I JUSTES DE PLAER

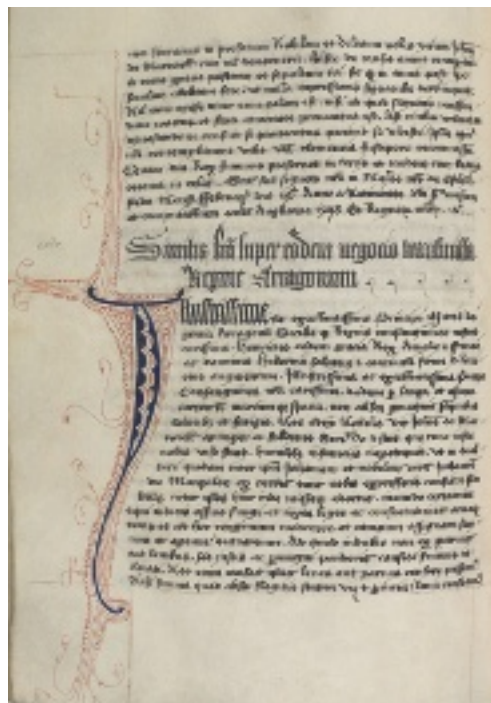

Enric VI a cavall vestit amb armes de justar.
Últim quart del segle XV. Londres. British Library.

Mentre Joanot es trobava a Anglaterra, el seu germà Galceran va pactar amb Monpalau una compensació econòmica per l'honor perdut de Damiata. La decepció de Joanot degué ser gran. També ho va ser per a Enric VI d'Anglaterra, segons es dedueix de les cartes que envia a l'infant Enric d'Aragó i a la reina Maria i en les quals s'assenyala l'honorabilitat i el valor de Joanot Martorell, a qui potser armà ell mateix cavaller.

Correspon al requerit formalment per a un duel a mort dividir les armes de l'encontre, decidir quines havien de ser. Monpalau tria l'armadura de guerra. Tria així mateix que el combat tinga lloc a cavall i que s'utilitze la llança i espases semblants a les exposades ací: una de quatre pams i una altra de sis per a cada contendent. No obstant això, a l'hora de reconstruir expositivament una justa entre dos cavallers s'ha optat per armadures de torneig, les que solien portar-se en este tipus d'esdeveniments esportius, en algun dels quals sens dubte va participar Joanot mentre estava en la cort anglesa. Es tracta d'arnesos amb elms coneguts com "de cap de granota", d'origen germànic i que van ser utilitzats per tot Europa sense grans canvis fins a la segona dècada del segle XVI, a pesar que els havien començat a usar, tot i que amb una fisonomia bastant tosca, un segle abans. No obstant això, als regnes hispànics –i, per tant, als estats de la Corona d'Aragó– són preferits els bacinets i les celades amb bavera. Cap a 1420 també s'imposa, des d'Itàlia, el costum d'instal·lar una tanca que separe els dos contendents; per això acaben desapareixent, quan només es justava a cavall, les peces d'armadura per a les cames del genet. Fantàstiques cimeres, llambrequins fistonats, gualdrapes i sobrevestes heràldiques, divises simbòliques i lemes equívocs completaran l'abillament exaltadament tardomedieval del cavaller que competia en eixos fastuosos espectacles que de tanta popularitat

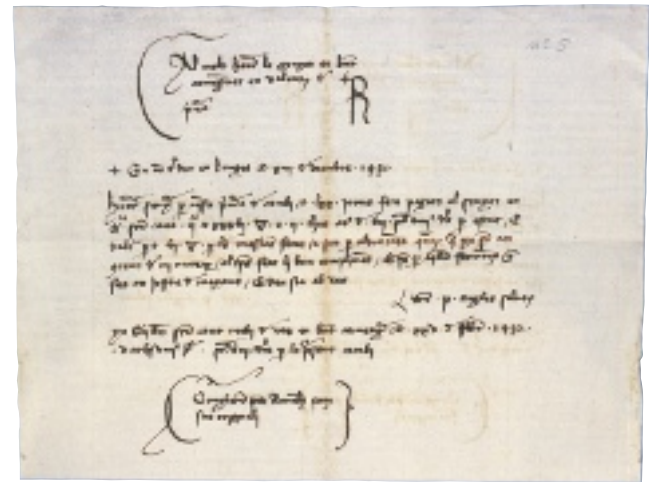
van gaudir i dels quals dóna bon compte Joanot Martorell en el *Tirant*. En l'exposició s'ha pres la llicència de representar les gualdrapes dels cavalls que munten els dos contendents de la justa esportiva cavalleresca i cortesa, el *combat a plaisance*, respectivament amb els senyals heràldics de Joanot Martorell i del seu amfitrió, Enric VI d'Anglaterra.

Cartes d'Enric VI d'Anglaterra a l'infant Enric d'Aragó i a la reina Maria. Londres. Lambeth Palace Library.

LA LLUITA PER LA SUPERVIVÈNCIA

Lletra de canvi de 1431. Ajuntament de València. Arxiu Històric Municipal.

Els Furs. 1329. Ajuntament de València. Arxiu Històric Municipal.

Joanot Martorell, al tornar a València de la seua estada de 1438-1439 en la cort anglesa, ha de detindre's a Lisboa a fi d'obtindre un nou préstec. També en 1439 se celebra la boda entre la seua germana Isabel i Ausiàs March. Ella mor, no obstant això, als sis mesos deixant el seu espòs com a únic hereu. En conseqüència, els Martorell perden les terres que garantien el dot. A partir d'eixe moment, els creditors exigixen judicialment el pagament dels deutes. Joanot i Galceran es defenen per mitjà d'innumerables plets. Arriben, inclús, a irrompre amb gent armada en terres que havien arrendat i a oferir resistència als agents reials. L'octubre de 1440, la reina Maria cursa una orde de crida i cerca dels dos germans. Entre 1441 i 1442, Joanot es trasllada Nàpols a fi de sol·licitar al rei Alfons que li siguen tornats els seus senyorijs. L'empobrit cavaller recupera temporalment les seues últimes possessions, potser per mediació de Francesc Martorell, possible parent seu i que ocupa un lloc important en l'administració reial napolitana, però el rei anul·la prompte la seua decisió adduint-hi mala fe. Martí de Riquer veu en la postura del rei Alfons l'origen de la tàcita animadversió cap al sobirà que s'observa en alguns passatges del *Tirant*. Mentrestant, Joanot és empresonat perquè el troben en companyia de persones al marge de la llei i la seua germana Aldonça fugí del seu domicili conjugal emportant-se roba i diners, i poc abans el seu germà Lluís, que era canonge a Lleida, havia dut a la fallida el capítol catedralici lleidatà.

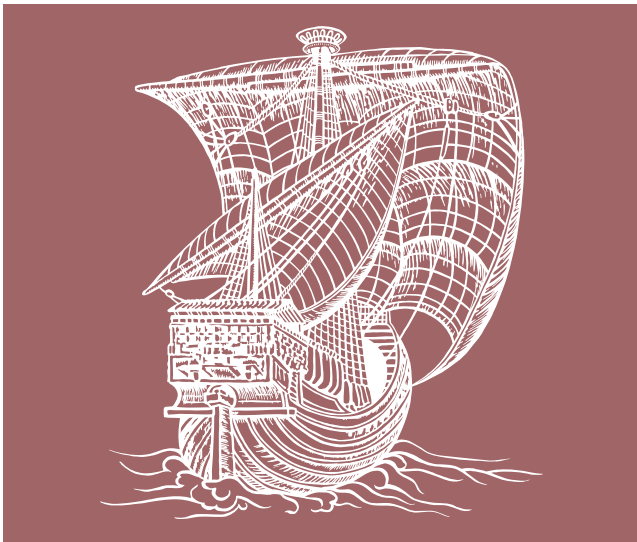
A partir de 1444, la poderosa dama Isabel de Portugal i el seu espòs, Gonçalbo d'Híjar, comanador de Montalbà per l'orde de Sant Jaume, sotmeten els escassos i endeutats feus dels Martorell a un hàbil setge econòmic i legal i acaben forçant Galceran i Joanot a vendre'ls-els. La resposta de Joanot és dirigir cartes de desafiament al comanador, fet que el porta de nou a la presó per orde de

la reina Maria, que sempre mostra una actitud contrària a la retòrica cavalleresca i buscabregues.

Davant d'un tal cúmul d'adversitats i tan poderosos enemics, a Joanot li queda com a consol la seua ploma. A través seu reduïx al ridícul el comanador de Montalbà, que convertix, en la seua novel·la, en el gegantí i iracund Kirieleison de Montalbà, i que fa morir de manera grotesca quan li rebenta la fel abans d'enfrontar-se amb Tirant. Poc més resta al nostre malparat heroi que aplicar-se ell mateix el remei que aconsella al jove cavaller Jaume Ripoll, amb qui refusa de combatre per no veure en això ni necessitat ni honor: allistar-se en els exèrcits reials. En 1449, participa en la guerra que aleshores es lliurava a la frontera de Castella..., i prompte es veu implicat en actes de bandolerisme, cosa comuna en tot Europa entre els cavallers sense fortuna. De resultes d'això, Joanot Martorell és empresonat durant un mes. A una última carta de desafiament dirigida des de Barcelona al comanador –que prompte moriria de mort sobtada–, este li respon amb una demanda judicial acusant-lo de xantatge. Amb molt bon sentit, Joanot Martorell decidí traslladar-se a Nàpols buscant la protecció règia. En arribar a la cort napolitana, Alfons el Magnànim el nomena camarlenc. Les missions que s'han de realitzar quan s'obté un càrrec palatí no sempre responen al títol. Una de les primeres que va encarregar el monarca a Joanot Martorell devia ser el possible viatge a Londres de 1450. A Villalmanzo devem el que sabem sobre l'estada napolitana del cavaller valencià.

MAR NOSTRA

La vivència del Mediterrani és molt distinta si té lloc al centre d'eix mar o en l'extrem de ponent. La incorporació de Sicília en 1282, de Sardenya en 1323, i, sobretot, de Nàpols en 1442, va canviar la manera en què els naturals dels estats ibèrics de la Corona d'Aragó havien vist el món. Els viatges comercials al llevant mediterrani, el cors i l'expedició a Bizanci dels almogàvers de Roger de Flor al començament del segle XIV, narrada pel cronista Ramon Muntaner i que estarà molt present en el *Tirant*, els havien proporcionat una idea global del Mare Nostrum. Amb la conquesta de Nàpols, Alfons el Magnànim, a qui els aduladors anomenaven l'emperador del Mediterrani, va convertir la Corona d'Aragó en un potent imperi marítim. A pesar de les constants guerres a Itàlia, de l'amenaça turca i del seu desacord amb Calixt III, que havia sigut vassall i conseller seu abans de convertir-se en papa, Alfons el Magnànim aconseguí fer de la ciutat i del regne napolitans un territori perfectament encaixat en un espai econòmic que arribava als dos extrems del Mediterrani i s'estenia de l'Àfrica septentrional al mar del Nord. Va establir a Nàpols una ben organitzada maquinària administrativa i va fer de la ciutat la seua cort des que hi va entrar en 1443.

Reconstrucció gràfica d'una coca del S.XV, segons Espirelius.

Castellnou i el port de Nàpols. *Tavola Strozzi*, Nàpols. Capodimonte.

EN LA CORT NAPOLITANA DEL MAGNÀNIM

Cançoner de Stúñiga. Recull de cançons de la cort d'Alfons el Magnànim fet a Nàpols entre 1460 i 1463. Madrid. Biblioteca Nacional.

Quan arribà Joanot Martorell a Nàpols, Guillem Sagrera, l'arquitecte de la Llotja de Mallorca, treballava en el Castel Nuovo, l'alcàsser d'Alfons el Magnànim. Allí el monarca havia anat traslladant el tresor reial, la seua capella, les seues obres d'art i, a partir, de 1453, la seua esplèndida biblioteca, una de les més nodrides, selectes i sumptuoses del seu temps. Entorn seu van treballar, atrets per la magnanimitat del rei Alfons, una plèiade d'humanistes. El rei, com el seu entorn hispànic, preferia l'estètica tardogòtica a la que s'havia forjat a la Toscana. Tenia un especial estima per les pintures de Van Eyck que posseïa i pels tapissos fets a Flandes segons cartons de Van der Weyden. Així i tot, una persona sensible i alhora pràctica com era ell, es va adonar de la capacitat que tenia la cultura clàssica per a expressar la majestat reial i la seua pròpia vinculació amb Itàlia.

Complit ja el mig segle, el rei Alfons va conèixer i estimar Lucrezia d'Alagno. La jove i bella napolitana es va convertir en el pol entorn del qual va girar bona part de la poesia cortesana; dels cançoners, que delataven un món més amable que les dècades de constant guerra. En aquella esplendorosa i cosmopolita cort sovintejaven les tertúlies literàries en les quals es discutia sobre els clàssics i sobre obres recents, com la novel·la *Curial e Güelfa*, escrita probablement a Nàpols per un valencià, o els poemes d'Ausiàs March. Sens dubte, la galant cort napolitana del Magnànim va perfilar per a Joanot la galeria de personatges i actituds que ell recrearia en el *Tirant*: la bella Carmesina, filla de l'emperador de Constantinoble; Plaerdemavida, amiga i confident de la princesa; la malèvola Viuda Reposada; Diafebus, l'amic fidel i cosí de l'heroi; Felip de França i les seues necieses, els grans adalils turcs i àrabs l'opulència i la ferocitat dels quals relataven els viatgers... Un esplendorós tapís humà.

La biblioteca d'Alfons el Magnànim va contribuir de manera decisiva a la creació del *Tirant lo Blanch*. Joanot Martorell hi va poder trobar les narracions cavalleresques, els llibres de viatges, les cròniques, els tractats d'art militar, els textos medievals referits a l'antiguitat romana i grega, la literatura llatina, les obres de Petrarca i de Boccaccio... El *Tirant lo Blanch* mostra que la cultura de l'autor era molt més extensa i variada del que es podia esperar d'un cavaller amb una vida plena de vicissituds. Els préstecs que utilitza podrien ser considerats hui transcripcions quasi literals d'altres obres. No obstant això, que és una pràctica habitual en el seu temps, el *Tirant lo Blanch* és capaç d'integrar tot eixe patrimoni en una novel·la total, com la qualifica Vargas Llosa. Hi tenen cabuda l'èpica, l'amor, la sensualitat, els elements sagrats i profans, la retòrica solemne al costat de la ironia i l'humor...

El Rei David espia a una Jove banyant-se. Miniatura del Llibre d'Hores Petau, Gant: començaments del segle XVI. València. Biblioteca Històrica Universitària.

UNA FRONTERA AL SUD-EST

A. Dürer: *L'Emperador Segismund* (1511-1513).
Nuremberg. Museu Nacional Germànic.

Sens dubte, Joanot Martorell guardava en la memòria les notícies que havia rebut de la generació anterior sobre l'avanç otomà al sud-est d'Europa després de la batalla de Kosovo (1383) i, molt especialment, la de Nicòpolis (1396), en què la cavalleria pesant borgonyona i les tropes de Segimon de Luxemburg, rei d'Hongria i futur emperador, van ser totalment derrotades pels turcs. Més de prop li va tocar encara el frustrat atac que mamelucs d'Egipte duen a terme, l'any 1444, contra Rodas, defensa pels cavallers santjoanistes i per les naus del borgonyó Geoffreoy de Thoisy, en qui s'inspira Martorell per a l'aventura ròdia de *Tirant*. Però eixe mateix any els turcs van aniquilar a Varna l'exèrcit polonès i l'hongarés, comandat per János Hunyadi, que era conegut com "el Comte Blanc". S'ha volgut veure en Tirant una personificació de Hunyadi, però l'obra de Joanot Martorell és un llibre de ficció que transmuta i recrea fets i personatges.

Al pati de Castel Nuovo ressonaven les veus de dignataris balcànics, que pensaven que el rei Alfons era l'únic príncep amb capacitat per a oferir una resistència eficaç als turcs. Arran de la inoperància de la cristiandat, el sultà Mehmet II captura Constantinoble el 29 de maig de 1453. La notícia convulsa Occident. És en este univers de sensació col·lectiva de fracàs enfront de l'islam on Martorell potser va desplegar la idea bàsica del *Tirant*, del qual devia haver compost ja, almenys, els capítols inicials. Un cavaller faria tornar arrere el rellotge de la història, triomfaria allà on els prínceps no ho havien fet, impediria que els turcs prengueren Constantinoble i els derrotaria en tots els fronts... Encara que únicament fóra en la ficció literària. ¡Bon antídoto contra la pena d'una cristiandat atribolada!

En 1455, el primer papa Borja és elevat al soli pontifici amb el nom de Calixt III i crida vehementment a la croada. Les picabaralles entre el pontífex i el rei i la sinuosa

política itàlica la impediexen. Tan sols Skanderbeg, vasall del Magnànim des de 1451, resistix a Albània. L'únic líder capaç de detindre l'avanç turc cap al cor d'Europa és, malgrat tot, aquell János Hunyadi derrotat a Varna. I, l'any 1456, pròxim el dia de la Transfiguració del Senyor, el Comte Blanc deté Mehmet II a Belgrad, anant ja cap al Danubi. Totes les campanes de la cristiandat toquen a l'uníson mentre dura la batalla. Per orde de Calixt III, continuaran sonant al migdia fins a l'actualitat. Però Hunyadi mor a les dos setmanes malalt de pesta i atés pel framenor Joan de Capistrano, així com Tirant morirà de malaltia després d'haver-lo oït en confessió un franciscà també.

El cavaller, poeta i músic, Oswald von Wolkenstein amb el collar i els liris de l'orde de la Gerra i l'Assutzena o el Griu. Innsbruck. Biblioteca de la Universitat.

AMB EL PRÍncep DE VIANA

Dibuix amb un retrat del Príncep de Viana. Madrid: Biblioteca Nacional. N'hi ha un facsímil a Pamplona. Pareu esment al griu que el príncep Carles porta penjat al coll.

Quan Joanot Martorell podia haver freqüentat la biblioteca reial, ho feia també Carles d'Aragó, príncep de Viana, home de sensibilitat i cultura que mantenia una fèrtil relació literària epistolar amb el jove escriptor valencià Joan Roís de Corella. Era, este príncep, fill de l'infant Joan, germà del Magnànim i rei consort de Navarra per haver-se casat amb la princesa Blanca, que heretà el regne en 1425. En morir Blanca en 1441, l'infant Joan es nega a transferir la corona navarresa al príncep Carles, legítim hereu. Més empitjoraran les coses quan Joan d'Aragó es case en 1445 amb la noble castellana Juana Enríquez i encara més quan ella done a llum el futur Ferran el Catòlic. La guerra entre pare i fill havia esclatat en 1451 i torna a fer-ho en 1455. L'infant Joan deshereta Carles –a qui dóna suport Enric IV de Castella– en benefici del seu gendre Gastó de Foix i amb el suport de Lluís XI de França, que s'havia alineat amb els pitjors enemics del rei Alfons: Gènova i Renat d'Anjou, pretendent al tron napolità. El príncep Carles es va dirigir a Lluís XI per a sol·licitar-li que no intervinguera en el conflicte. Això conduïx al fet que el rei Alfons convoque el seu nebot a Nàpols i li oferisca la seua mediació. El príncep es trasllada a la cort napolitana el gener de 1457. Causa tan bona impressió al seu oncle que pensa a convertir-lo en hereu seu. La mediació, però, no arriba a temps, ja que el monarca mor el 27 de juny de 1458. Ferrante, fill natural del Magnànim i declarat per ell rei de Nàpols, s'afanya a prendre possessió de la corona napolitana. Carles comptava a Nàpols amb partidaris disposats a proclamar-lo rei. No obstant això, s'embarca a Sicília renunciant a fer-ho. De Sicília passarà, per orde de son pare, a Mallorca i, d'ací, a Catalunya. Les institucions catalanes prenen partit per ell, però el príncep mor el 23 de setembre de 1461. Van començar entre estes i l'infant Joan, convertit ja en Joan II d'Aragó, una guerra civil que no concloué fins a 1472.

D'acord amb la documentació recentment exhumada per Jaume Turró, Joanot degué acompanyar el príncep en el seu periple amb el càrrec honorífic de “trinxant” i amb el més pràctic d’“escrivà de ració”. Entorn de Carles es va constituir una cort reduïda que incloïa el poeta Pere Torroella (a qui sens dubte Martorell havia conegut a Nàpols), i que llegia amb atenció l’artística prosa valenciana de Corella, que tanta influència tingué en el *Tirant*. Si el príncep de Viana entra a Barcelona el 14 de maig de 1460 i mor quinze mesos després, i Martorell, segons declaració pròpia, comença a escriure el *Tirant* el 2 de gener de 1460, la relació del novel·lista amb Carles devia ser, en 1460 i en 1461, esporàdica, per més que

fóra intensa, la familiaritat de Martorell amb el de Viana potser explica el tarannà profrancès i filocastellà de l’obra. Així i tot, el novel·lista dedicarà el seu llibre a Ferrante de Portugal, nebot d’Isabel d’Avis i de Felip el Bo de Borgonya i cosí germà de l’infant Pere el Conestable, fill d’Isabel d’Urgell i a qui la Generalitat de Catalunya havia declarat rei en 1464. Martorell tal vegada buscava un nou patró després d’haver acabat la seua gran obra al començament d’eixe any. A València, l’autor acudí a tertúlies literàries a casa del seu oncle, el patrici Berenguer Mercader, i allí s’imbuïx encara més de l’estil de Corella. No acaben, però, els plets per als Martorell, i Joanot mor en la pobresa durant la primavera de 1465.

Pere Nisart: *Sant Jordi i la conquesta de Mallorca* (detall), 1468. Palma de Mallorca. Museu Diocesà.

TEMPS CREPUSCULARS: EL LLEGAT DE JOANOT MARTORELL

Joanot Martorell: *Tirant lo Blanch*. Primera edició, a càrrec de l'impressor N. Spindeler. València, 1490.

El *Tirant lo Blanch* i el mateix Martorell reflectixen l'eixa tardor de l'edat mitjana que va ser també el crepuscle d'un dels elements distintius de l'època: la cavalleria. Com a arma militar, havia perdut bona part de la seua eficàcia amb la derrota dels cavallers francesos armats sense faltar-los detall enfront dels arquers anglesos a Crecy (1346), Poitiers (1356) i Agincourt (1415) i enfront dels veloços genets i els infants turcs a Nicòpolis (1396), al mateix temps que l'artilleria i l'enginyeria militar anaven cobrant més importància, com es descriu en el *Tirant* mateix. Els terços del Gran Capità demostraran a Cérignole (abril de 1503) i Garigliano (desembre de 1503) la inoperància de la cavalleria feudal enfront d'una infanteria plebea ben dirigida i armada amb arcabussos. Per la seua banda, l'estat modern, el príncep absolut i una ètica basada només en consideracions pràctiques i en el lucre propi, feriran de mort el sistema de valors del cavaller. El *Quixot* deixa constància de la fi d'un tipus social i d'una era.

Tirant lo Blanch mor, en realitat, de mal d'amors, com assenyala Beltran, perquè els seus excessos carnals amb Carmesina han sigut infidels al model de cavaller ascètic que va preconitzar Ramon Llull. D'acord amb Alemany, també ha de morir perquè el seu moment històric ha passat, perquè viu en una era en la qual no ja és possible vincular la política pràctica amb la cavalleria. El seu nebot Hipòlit és, en canvi, un home del seu temps. Quan mor l'emperador, ell rep el ceptre imperial en contraure matrimoni amb l'emperadriu, amb qui havia jagut abans de forma adulterina. Només li queda al cavaller fer-se a eixos temps nous o recloure's en el mite, cavalcar cap a l'horitzó i perdre's en la llunyania, com fa qualsevol solitari que se'n pree. Probablement esperarà millors temps darrere d'eixe horitzó, com diuen que Artús espera a Avalon o Frederic II a l'Etna.

El donzell Joan de Galba, que havia deixat diners a Joanot, aconsegueix el manuscrit del *Tirant* en recompensa del deute. El mantindrà en el seu poder durant un quart de segle. Segurament l'obra és sotmesa per Galba i l'impressor Spindler a un procés d'edició abans de ser publicada a València l'any 1490. En 1497, se'n fa una segona impressió a Barcelona. En 1511 se'n publica a Valladolid una traducció castellana, la que conegué Cervantes, en què ja no es menciona l'autor. En 1538 apareix una versió en italià, que és reimpressa i influeix en Ariosto i, a través d'ell, en Shakespeare. Les primeres edicions franceses són del segle XVIII. No obstant això, només entre 1873 i 1905 apareixen a Espanya les primeres edicions modernes. Des de la publicació per Martí de Riquer, en 1947, de la seua edició, basada en el text de 1490, se succeïxen els estudis sobre l'obra, de la qual hi ha hui versions en romanés, neerlandés, xinés, portugués, suec, anglés, francès i finés, a més de les històriques edicions italianes i franceses. En l'actualitat, la Institució Alfons el Magnànim (IAM) està fent, a través de l'Institut Valencià de Traducció (IVITRA) i amb la col·laboració de l'Acadèmia Valenciana de la llengua (AVL), una traducció al grec, una altra al turc i una altra a l'àrab. Les versions angleses de 1984 i 1993 van ser un èxit editorial, i la reedició del text original de 1490 duta a terme i anotada per Albert Hauf en 2008, una ostentació de rigor intel·lectual. Per tant, *Tirant* i el cavaller Martorell cavalquen de nou en uns temps que semblen ser millors per a la novel·la cavalleresca... i que potser comencen a ser-ho per a la cavalleria.

Eduard Mira

Co-comissari de l'exposició

A. Durer: *El cavaller, la mort i el dimoni*. Gravats.

